

DÖNTÉSHOZATAL INFLÁCIÓS SOKKOK ÉS POLITIKAI KOCKÁZATOK IDEJÉN

Dr. Bod Péter Ákos DSc (Budapesti Corvinus Egyetem, professor emeritus), petera.bod@uni-corvinus.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Geopolitikai, klimatikus, technológiai okokból megnőtt a gazdasági folyamatok érzékelt kockázatosága, széles körű a társadalmi válságérzet. Már a 2007 utáni pénzügyi krízis nyomán csökkent a közgazdaságtan társadalmi presztízse, mint általában is a tudományok tekintélye. A döntéshozók gyakran negligálják a gazdaságelméleti ajánlásokat mint számukra nem releváns teóriákat, olyan fontos ügyekben is, mint az infláció. A tanulmány a magyar eseten mutatja be, hogy milyen sokféle ok hatására alakult ki az inflációs hullám, és miért nem adódik egyszerű és hatásos közgazdasági megoldás erre a komplex problémára. Hiba azonban, ha a bizonytalan viszonyok között, sokszerű változások idején a döntéshozó, legyen üzleti vezető vagy gazdaságpolitikus, elveti a tényalapú elméleteket. A következtetés: a tudományosan igazolt elméletek alapján, de a társadalmi szereplők, üzleti felek sajátos racionalitását és illúziókkal keveredő preferenciáit is figyelembe véve kell a döntéseket meghozni az intézmények és eljárások megkonstruálásánál. A mai adatgazdagság és a mesterséges intelligencia (MI) megjelenése új lehetőségeket nyit a kockázatok hatékony kezelésében.

SUMMARY

The perceived external risk level involved in economic processes has recently increased for geopolitical, climatic, and technological reasons, and society's risk awareness has also grown. The financial and social disturbances that emerged after 2007 seem to have undermined the prestige of economics, and other academic disciplines. Decision makers frequently neglect as irrelevant what economic theory has to say about key issues such as the inflation. The present essay reviews the various factors behind Hungary's recent episode of high inflation and demonstrates why there has been no simple and effective solution for this particular wicked problem. Still it would be a mistake for decision makers, in business or in economic policy making, to overlook evidence-based theories in times of shocks and uncertainties. The conclusion: decision makers should rather construct, based on proven academic theories, institutions and procedures that count with the biased rationality and illusions-infected preferences of social agents and business clients. Big data and the spread of AI offer new avenues in handling risks efficiently.

Kulcsszavak: kockázat, gazdaságelmélet, infláció, döntéshozatal, magyar gazdaságpolitika
Key words: risk, economic theory, inflation, decision making, Hungarian economic policy

JEL: D80, E65, G41

DOI: 10.18530/BK.2023.3-4.24
<http://dx.doi.org/10.18530/BK.2023.3-4.24>

Kockázatosabb lett-e a világ? ¹

Valóban kockázatosabb lett mostanra az életünk? Vagy csak többet hallunk természeti katasztrófákról, társadalmi sokkokról, gazdasági válságokról? Igaz-e az, hogy a társadalmak működése kiszámíthatatlanabbá vált az utóbbi időkben? A geopolitikai kitettség, a követhetetlenül gyors technológiai változások miatt ma vajon a gazdasági életet a korábbinál súlyosabb megrázkódtatások érik? És ha így van, akkor immár érvénytelenek a korábbi gazdasági elméletek, elavultak az eddigi élenjáró üzleti és gazdaságpolitikai gyakorlatok? És a legfőbb kérdés: mit tehet az egyén, a cégvezető, a pénzügyi szakember, a politikai döntéshozó az új rizikók közepette?

Sokakat foglalkoztató kérdések ezek. 2020-ban egy világvjárványt, a rákövetkező globális ellátási zavarokat és 2021-től a megugró inflációt, 2022 februárjától pedig Európa peremén egy véres háborút, a mind gyakoribb időjárási anomáliákat megélve okkal juthatnánk pesszimista következtetésre: a korábbinál kockázatosabb az élet. Sopánkodhatunk a világ romlásán és a nyugati civilizáció állítólagos hanyatlásán. Akár azt is gondolhatja valaki, hogy ha ma minden másként van, akkor nyugodtan el lehet vetni a korábbi elméleteket és praxisokat, és lehet szabadon kísérletezni újfajta módszerekkel és eljárásokkal.

Itteni kiindulásunk: ma kétségtelenül sokkal többet beszélünk válságokról, mint a korábbi nyugodtabb időszakokban. Erős a válságérzet a mindennapokban, miként a szakmai vitákban is. A válságdiskurzus azonban nem szükségszerűen tükrözi hűen a valóságos rizikószintet – ha egyáltalán létezne erre elfogadott mérőszám.

Ami viszont elég jól megmérhető, az óvatosabbá teszi az elemzőt a pesszimista állítások elfogadását illetően. Vegyük a társadalmi indikátorok között a leginkább kidolgozottnak és elfogadottnak számítókat: ezek a demográfiai mutatók. Márpedig az országok többségében a várható élettartam, az egészségben leélt évek száma nőtt az elmúlt évtizedekben, az éhezés és az elemi szegénység kockázatainak kevésbé vannak kitéve a ma élő generációk, mint az előzőek: tovább élünk és egészségesebben.

¹Köszönetet mondok Csöndes Mónika egyetemi adjunktusnak és Kovács Erzsébet egyetemi tanárnak a „Biztosítási piacról jogászoknak, biztosítási jogról közgazdászoknak” című konferencia megszervezéséért, valamint a biztatásért, hogy az ott elmondott konferenciaelőadást dolgozzam át szakcikk formájában. Ugyancsak köszönet illeti az anonim lektort alapos munkájáért és hasznos javaslataiért, amelyeket igyekeztem figyelembe venni. BPÁ

Mindez azonban nem ad garanciát a jövőre nézve. Sőt inkább hosszasan sorolhatók a már beazonosított kockázati tényezők. Léteznek sejtett, lappangó rizikók is a már prognosztizáltakon kívül. Az anyagi és technológiai haladás kétségtelenül meglévő mutatóinak ismeretében sem nyilvánítható alaptalannak a jövőt illető aggodalom. A válságpercepció természetesen függ a nyilvánosság szerkezetétől, a kommunikációs csatornáktól, amelyek felerősíthetik és eltorzíthatják a társadalmi várakozásokat.

Aki döntést hoz, ki van téve működési területe kockázatainak.

Aki döntést hoz, bármilyen szinten és életterületen, ki van téve a saját informáltsági hiányainak, működési területe kockázatainak, valamint a számára releváns környezetben ható várakozásoknak, érzelmeknek, aggodalmaknak. Ténylegesen megnövekvő percipiált veszélyszint és hirtelen változások idején az addig megszerzett tudás, elvi alap, elfogadott élenjáró gyakorlat veszíteni látszik jelentőségéből. Ekkor azonban tévhitek, ellenőrizetlen állítások kerülhetnek be a döntési folyamatba, tovább növelve a cselekvés rizikóit. Ez az esszé annak bemutatását kísérli meg, hogy a jelen sokféle mélyreható változásai közepette milyen segítséget nyújthat a tényalapú gazdaságelmélet, a felgyűlt gazdaságpolitikai és válságmenedzselési tapasztalatanyag a kockázatok értelmezésében és kezelésében, másfelől a döntéshozók miért érzik gyakran elégtelennek, sőt elavultnak a közgazdaságtan ajánlásait.

Valóban visszaerősödtek az üzleti élet nem-gazdasági eredetű rizikói

A Covid-járvány következtében a főbb gazdasági és társadalompolitikai kockázatok közé drámai hangsúllyal került vissza 2020-ban a járványügy. Pedig az elmúlt néhány évtizedben közegészségügyi vonatkozásban történelmi előrehaladást regisztrálhattunk. Nemcsak a gazdaságilag legfejlettebb térségekben, hanem a glóbusz nagyobb felén is óriási civilizációs eredmények születtek, nemzeti és nemzetközi erőfeszítések nyomán. Újabban azonban visszatértek a veszedelmes járványok.

Ügyük összekapcsolódik az éghajlatváltozási fejleményekkel. Tagadhatatlan, hogy a klíma állapota súlyosabb, mint akárcsak egy évtizede gondoltuk: a klímaváltozás immár kétségbevonhatatlan nyomot hagy a társadalmak életén. Nem egyszerűen a környezeti ügyek miatt aggódóknak, a zöld ügyek híveinek az érzékenységről van szó: régi és újabb népbetegségek, termelési ingadozások, kényszervándorlások, súlyos gazdasági veszteségek hozhatók közvetlen összefüggésbe a klimatikus kockázat megemelkedésével.

E két tényezőcsoport figyelmet kelt minket arra, hogy a gazdasági-civilizációs haladás megtorpanhat, régebbi korok bajai visszatérhetnek. Elég itt az ENSZ fenntartható növekedési céljainak (sustainable development goals) teljesülésére gondolni: az indikátorok között szerepel az éhínség előfordulása. Nos, a Covid-pandémia, a háborúk és az inflációk, ellátási gondok miatt 2022-ben a világ lakosságának 9,2 százaléka éhezett, a 2019-es 7,9 százalékkal szemben (FAO, 2023).

Háborús konfliktus? Ilyennel egy ideje nem kellett a gazdasági fejlődési pályák szcenárióképző

tényezői között számolnunk – azután jött a kijózanító valóság még a békésnek számító európai kontinensen is: korábban a délszláv háború, az első, majd a 2022-es második támadás Ukrajna ellen, immár – mondhatni – klasszikus háború formájában. Az emberiséget fenyegető kockázatok közé visszakерült a tömeges pusztulással járó háború, pedig szinte elfeledtük ezt a veszélyfajtát. Az a tény, hogy 1945 után nem vetettek be nukleáris fegyvert, sajnos nem ad alapot arra, hogy elhanyagolhatónak minősítsük a jövőbeli alkalmazás esélyét.

Maga a gazdaságpolitikai narratíva is megváltozott mostanra. A tartós növekedés évtizedei (1950–1970; 1980–2007) után megsokasodtak a pénzügyi-gazdasági válságok. Aktív korban van az a nemzedék, amelynek felnőtté válásakor következett be a 2007-08-as pénzügyi világválság, azt pedig gondokkal teli, elnyúló utószakasz követte. A legutóbbi években pedig eljött a már felidézett nem-gazdasági eredetű, de az üzleti ciklust megrázó sokkok sora. E generáció számára a gazdasági élet válságokkal, a politika világa fordulatokkal teli – legfeljebb időnként másfajta krízisekről szólnak a tudósítások szalagcímei.

Ilyen sokk lett 2021-ben az infláció. Pedig nem olyan régen a fejlett piacgazdaságokban a tartós stagnálás és a defláció együttállása („secular stagnation”) látszott reális veszélynek. A 2010-es években a jegybankok keményen dolgoztak a fejlett világban, hogy elkerüljék az árszint süllyedését, az 1930-as évekből ismert deflációt. Ekkor viszont váratlanul beütött a 2020-as nagy Covid-leállás, majd a járványveszély elmúltával az inflációs újraindulás – mindaz tehát, ami a Föld legtöbb országában, Európában és azon belül Magyarországon mindenképpen hirtelen új, de immár inflációs viszonyokat teremtett.

A gazdasági sokkok, társadalmi krízisek kihatnak a nézetek, értékek, ideák világára is. 2007 után az üzleti szereplők és a tágabb közönség körében a makrogazdasági elmélet nagyot veszített presztízséből, hiszen – lám – nem tudta előre jelezni a mély válságot. A bankvezetők nimbuszát is lerontotta az, hogy nagynevű intézmények roppantak össze vagy szorultak állami segítségre.

2007 után az üzleti szereplők és a tágabb közönség körében a makrogazdasági elmélet nagyot veszített presztízséből, hiszen nem tudta előre jelezni a mély válságot.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a közgazdász szakma renoméja sem a régi – és csak részben indokoltan. A folyamatos, trendszerű gazdasági növekedés korábbi időszakában az akadémiai közgazdaságtan a biztos tudás birtokosaként jelent meg. Robert Lucas, a Chicagói Egyetem professzora, aki 1995-ben lett Nobel-emlékdíjas, csupán néhány évvel a nagy pénzügyi válság kitörése előtt publikálta a makroökonómiáról: „annak központi problémája, vagyis a depresszió-megelőzés gyakorlatilag már évtizedek óta megoldódott”. Kontrasztként érdemes felidézni, miként fakadt ki J.-C. Trichet, az Európai Központi Bank elnöke 2010-ben: „A makromodellek nem tudták előre jelezni a válságot, és képtelenek bizonyultak annak érthető megmagyarázására, hogy mi ment végbe a gazdaságban. Magam, mint döntéshozó, a válság alatt nem sok segítséget kaptam a meglévő modellektől.” (lásd az idézetek forrását és elemzésemet: Bod, 2014).

A 2007-ben kifejlődő pénzügyi krízis árnyat vetett a modern gazdaságelmélet (economics) világára is. Úgy látom, a közgazdaságtan a kemény tudomány státuszából presztízsveszteséssel került vissza mára a társadalomtudományok közé. Egyébként ott a helye. A gazdaságpolitikai döntéshozatalban pedig megszaporodtak és elfogadottá váltak a korábbi főáramlattól eltérő megoldások – ami nézetem szerint szintén rendben van. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy nem annyira a gazdaságelmélettel van alapvetően baj, amikor a gazdasági folyamatok váratlan és előnytelen irányt vesznek. A felelősség megoszlásának ügyében találónak tartom a Federal Reserve volt elnökének, és immár közgazdasági Nobel-emlékdíjas Ben Bernanke-nek a különbségtételét: ő a gazdasági-pénzügyi válság résztvevőit, felelőseit illetően megkülönböztette a gazdaságtudományt, a gazdasági mechanizmusokat és a gazdasági vezetést (economic science, economic engineering, economic management). És valóban, a sikertelen gazdaságpolitikai beavatkozásokért vagy a szükséges beavatkozás elmaradásáért kevésbé a hibás elméleti alapelvek vagy életidegen közgazdasági dogmák okolhatók; a gazdasági természetű bajok felgyülemlésének, krízissé fejlődésének folyamataiban sokkal inkább kimutathatók az intézményi rend, a döntési eljárás és a politikailag motivált késlekedések hatásai. Túlzásnak gondolom, hogy a gazdaságelméleti fősodor erőltetett formalizáltságra való – egyébként tényleg létező – törekvése miatt álltak volna elő a gazdasági krízisek. Ám a matematizáló, a tényleges viszonyoktól túlzottan elvonatkoztató modellező irányzatok sokszor valóban irrelevánssá váltak a valódi viszonyok között hirtelen felbukkanó feladatokkal küzdő döntéshozók számára, amint ezt Trichet idézett kifakadása jól mutatja.

Kimutathatók az intézményi rend, a döntési eljárás és a politikailag motivált késlekedések hatásai.

A gazdaságelméletet illető kritikák nem mind alaptalanok. A sommás elmarasztaló véleményekhez azonban két megjegyzést érdemes fűzni. Az egyik: a gazdaságelmélet fő irányzatai igenis képesek alkalmazkodni a gazdasági ügyek változó természetéhez; ezt láthatjuk a szakmai csúcstól jelentő Nobel-emlékdíjak odaítélésében. Elevenítsük fel, hogy az utóbbi időkben milyen szakterületek és problematikák művelői részesültek ebben az elismerésben. 2002: Daniel Kahneman – gazdaságpszichológia; Vernon Smith – empirikus gazdaságtan; 2015: Angus Deaton – szegénység, fogyasztás, jólét; 2017: Richard Thaler – viselkedésgazdaságtan; 2019: Abhijit Banerjee és Esther Duflo – a szegények gazdaságtana; 2021: David Card, Joshua Angrist, Guido Imbens – kísérleti gazdaságtani vizsgálatok pl. a minimálbéremelés, az iskolázottság gazdasági hatásairól; 2022: Ben Bernanke, Douglas Diamond, Philip Dybvig – pénzügyi szükséghelyzetek, depresszió.

Nem állítható tehát, hogy mai világunk bonyolult társadalmi és gazdasági problémakötegei nem jelentek volna meg a csúcshintű akadémiai kutatásban, és a korábbi makrogazdasági fősodortól eltérő témakörökkel foglalkozók kimaradtak volna a szakmai közösség legmagasabb elismeréséből.

A másik – és fontosabb – megjegyzés a gazdaságelméletet elmarasztaló kritikák kapcsán: a mai társadalmak előtt olyan belső ellentmondásokkal terhes feladattömegek

állnak, amelyeknek egyszerűen nincsen egyértelmű és minden főbb érintettet kielégítő közgazdasági, gazdaságpolitikai megoldása. Az ilyen problémahalmaz a szakirodalomba mint gonosz (wicked) probléma kerül be (Rittel & Webber, 1973).

A gonosz probléma a következő jellemzői miatt nevezhető szorosan véve megoldhatatlannak: nem egyetlen, hanem sok előidézője van; eleve nehéz definiálni a problémát; nincs egyértelmű jó válasz rá; nem deklarálnak a vége; egyedi jellege miatt nem ismétlődő üggyről van szó, így nincs rá vonatkozó elfogadott elmélet.

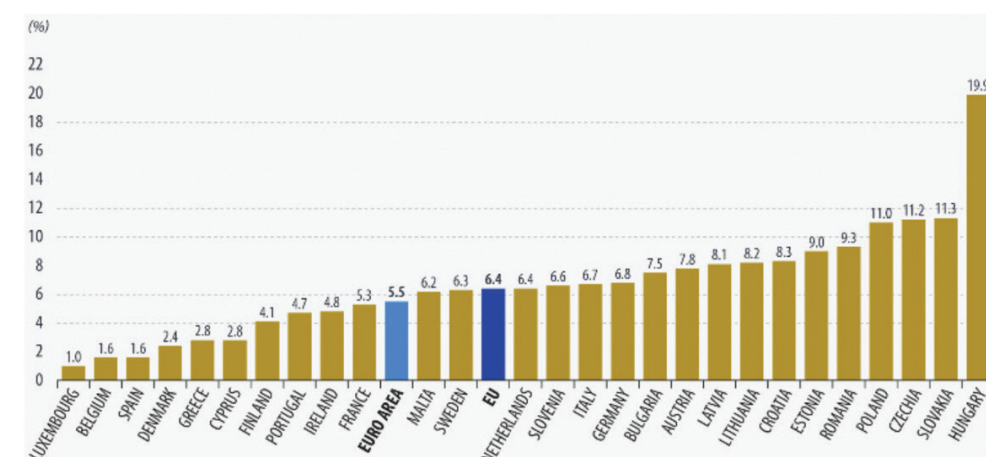
A példák sokfélék: ilyen a modern szegénység, az emberi létezéssel együtt járó környezetromlás, a modern terrorizmus. Ilyennek gondolom a modern pénzügyi rendszerben fellépő pénzromlás, azaz infláció problematikáját is, amelynek egyedi változata a legutóbbi években került vissza a globális problémák közé, és amelynek magyar változata különösen súlyos tehertétel lett a családokon, üzleti szereplőkön.

A magyar infláció mint komplex probléma

Magyarország az Európai Unió leginflációsabb országának dicstelen címét 2022 őszén érdemelte ki; míg az EU legtöbb országában 2022 októberében-novemberében elérték az inflációs csúcstól, a pénzromlás nálunk akkor még gyorsult. 2023 januárjában a magyar (harmonizált) fogyasztói árindex 26,2% volt, míg az EU-27 indexe 10,0%. Ez bizony hatalmas különbség. Azóta a globális folyamatok kedvezőbbre fordultak, de a magyar defláció lassú maradt: 2023 júniusában még mindig 19,9% a magyar index, ehhez képest az EU-27 értéke 6,4%; egy számjeggyel a román, bolgár, horvát pénzromlás ütem (1. ábra).

1. ábra: Harmonizált fogyasztói árindex az Európai Unióban

Az előző év azonos hónapjához mérve, százalékban. 2023. június

Forrás: Eurostat

A magyar eset szemmel láthatóan különös. Pedig fejlettségi szintünk, földrajzi helyzetünk, külgazdasági viszonyaink nem indokolnának ilyen állapotokat. Itt a magyar esettanulmány részletes argumentált bemutatása helyett csak a sajátos pálya néhány lényegi jellemzőjére van hely, hogy megmutatkozzon az infláció összefüggéseinek komplexitása, és bepillantsunk abba, hogy erre a gonosz problémára miért nincs egyszerű, hatékony megoldás, amelynek a felmutatását a laikus elvárhatná a gazdaságelmélet művelőitől.

A rendkívüli inflációs ütem eleve nehezen magyarázható, hiszen a magyar gazdaság nincsen túlfűtve, sőt az esszé írásának idején, 2023 nyarán negyedik negyedébe recesszióban van. Szokásos viszonyok között ilyenkor enyhül az árnyomás. A recesszió nem válság, de átmeneti lassuláznál több: a márpedig a magyar gazdasági teljesítmény 2023-ban a megelőző évhez képest rosszabbul alakul, ami viszont inkább fékezhetné az árszint emelkedését.

A magyarországi infláció nekilódulása azonban nem érheti meglepetésként azokat, akik figyelemmel követték a politikai folyamatokat. 2021 második felét és 2022 első hónapjait nagyban meghatározta, hogy az áprilisi országgyűlési választásokat voksszerző költségvetési kiköltekezés előzte meg. Ezzel a gazdasági növekedési ütem 2022 első felében felpörgött, mintegy 7 (!) százalékra, ám egyben újabb impulzust kapott az infláció, mégpedig a legrosszabbkor: a hazai gazdaságpolitika a globális áremelkedések idején erősített rá az inflációs folyamatokra.

Ez újabb példa a prociklikus gazdaságpolitikára, amely szembemegy a keynesi gazdaságelméleti ajánlásokkal, ami szerint az állam az üzleti ciklus lassuló ágában, különösen pedig visszaesés idején élénkítsen többletköltséggel, a ciklus felső ágában viszont ne. Hiszen, ha teljes foglalkoztatás, kihasznált kapacitások, élénk növekedés mellett zúdítanak a gazdaságba többlet állami pénzeket, abból csak átmeneti és csekély többlet-ütememelkedés lesz, viszont lendületet vesz az infláció.

Így történt. Mint ahogy az sem csoda, hogy egy évre rá, 2022 nyarától, amikor a költségvetés már megszorító üzemmódú, a Magyar Nemzeti Bank kamatpolitikája a rekorder infláció megfogására irányul, a mesterségesen felpumpált bázishoz képest nálunk recesszió lép fel. Ebből elvileg az inflációs ráta mérséklődése következne, de a korábban kizúdított pénzmenyiség és a gazdasági szereplők, lakosok inflációs várakozásai miatt csak késve és magas szintről indul be a dezinfláció – már ha egyébként a gazdaságpolitika nem hoz áremelkedést előidéző újabb intézkedéseket.

Az áremelkedés egyébként nem magyar ügy: 2021 nyarán hirtelen meglódultak az árak egész Európában, ahogy a tengerentúlon is. A hatalmas mértékkülönbségek viszont azt mutatják, hogy Magyarország sajátos pályát futott be.

Idézzük fel, hogy a 2021-es poszt-Covid helyreállítási szakaszban, annak kísérőjeként Európa-szerte visszatért az infláció, amelyet pedig az elemzők korábban szinte eltemettek. Hirtelen megjelenésére reagálva a legtöbb európai gazdaságban leálltak az általános költségvetési élénkítéssel 2021 és 2022 fordulóján, elemi makrogazdasági megfontolásokból. Ha volt is keresletnövelő kiadás, az a törékeny élethelyzetűeknek nyújtott célzott

jövedelemtámogatásban nyilvánult meg, helyenként az energiasokkra válaszként cégek is részesülhettek átmeneti szubvencióban. Ám immár nem volt ok és szándék általános, kiterjedt keresletélénkítésre.

2021 nyarán hirtelen meglódultak az árak egész Európában, ahogy a tengerentúlon is.

Aztán jött 2022. február 24. Az orosz agresszió nyomán egész Európában romlottak a konjunktúrakilátások, és újabb, noha átmeneti drágulási hullám érte az élelmiszereket, energiahordozókat. A kormányok azonnali szerkezeti változtatásokba kezdtek az energiaellátás és -felhasználás területén az orosz függőség mérséklésére. Ezek nyomán az európai gazdaságokat ütemlassulás jellemezte 2022 első felében.

Ettől eltért a magyar pálya, amely egyébként már 2017 után is jelentősen inflációsabb volt az európai többségnél. A térséghez képest a nagy elnyílás az árindexben a belső felhasználás nagyméretű kormányzati rásegítése nyomán következett be, és a külső egyensúly is akkor romlott nagyot. Az újraválasztott kormány majd csak jóval a 2022. áprilisi választásokat követően váltott át megszorító üzemmódra: szigorított a kisadózók adószabályain, vállalati különadókat vetett ki – ezek pedig nem meglepő módon hamar további árnövekedéshez vezettek.

Szokatlannak számít a gazdaságpolitikai gyakorlatban, hogy egy kormány inflációs hullám közepén nem mérsékl, hanem inkább növeli az adóterheket. Hiszen az árszint terven felüli és jelentős növekedése az adóbevételi oldalon előnyösen érinti az államháztartást, így lehetne az elvonásokat átmenetileg mérsékelni. Ám nálunk nem így történt. A büdzsének ugyanis nagyon kellett a pénz; az állami költségvetés komoly deficittel zárt 2022-ben, mint ahogy a megelőző két évben is, és 2023 szintén nagy hiánnyal indult.

Visszaüött, hogy a magyar költségvetés az elmúlt három évtizedben végig deficit volt, és az uniós szintnél inflációsabb is. Míg az euróövezetben az éves kettő százalékot el nem érő árindex volt a monetáris politika célértéke, a magyar jegybank inflációs célja formailag a 3 százalék, de a plusz/mínusz egyszázalékos toleranciasáv bevezetését követően valójában a kettő-négy százalék – melyet gyakran és jelentősen túllépett a megelőző hosszabb időszakban. Fennállnak intézményi, államszerkezeti sajátosságaink is: a magyar állam fenntartása költséges, a legutóbbi időkig igen nagy volt a gazdasági célú kiadás (külföldiek beruházásaihoz adott támogatás, az állami tulajdoni kör bővítése, rezsizsabályozás miatti veszteségtérítés, állami beruházások).

Külön gond a saját nemzeti valuta megtartása: a forint volatilis árfolyamú fizetőeszköze egy olyan államnak, mely a nemzetközi országkockázati („szuverén”) besorolást tekintve az EU-ban 2023-ban az utolsó előtti helyen állt. Márpedig a gyenge és ingatag valuta az egyik legközvetlenebb forrása a magyar inflációs többletnek.

A gyors infláció körülményei között, a forint árfolyamának védelme érdekében az MNB idővel kénytelen lett magasra emelni a kamatait, ezzel stabilizálva a forint iránti spekulációs keresletet – a kamatszint növekedése viszont visszaveti a hitelek iránti igényt, ismerten

recessziós hatásokat váltva ki. A két számjegyű infláció és a rég látott magas kamatszint önmagában dekonjunkturális tényező, de van még ezeken túli sajátos rizikófaktor a mi esetünkben: jelenleg is bizonytalanságok övezik az uniós pénzekhez való hozzáférést, a jogállami feltételek teljesülését.

A magyar kormány és az uniós intézmények közötti konfliktus mint politikai kockázat érdemi előzmény nélküli új fejlemény az európai gyakorlatban, az elemzők csak találgatnak. Az uniós transzferek körüli vita elhúzódására a hitelminősítők reagálhatnak – az esetleges újabb leminősítés gyengíti a forintaktívák vonzerejét, árfolyamesést idézhet elő, ezzel újabb inflációs impulzust adva. Az EU jogállamisági feltételei körüli konfliktus elhúzódásának nyomán romolhat a belpolitikai klíma.

Az EU jogállamisági feltételei körüli konfliktus elhúzódásának nyomán romolhat a belpolitikai klíma.

Az uniós kapcsolatok gondjai láttán, az EU ingyenes vagy kedvezményes forrásainak elakadására számítva a kormány drága kamatozású vagy további politikai elkötelezettséggel járó külső pénzforrások felé fordulhat. Az ilyen taktika azonban későbbi kamatteher-növekedéssel, valamint újabb politikai kockázatokkal jár.

A politikai kockázatok miatt tovább gyengülhet a hazai valuta árfolyama, holott már eddig is a forint jelentős devalvációja volt a magyar többletinfláció egyik oka. Az árfolyam-stabilizálás kézenfekvő módját (vagyis az euróra való áttérést) azonban a magyar kormány kerüli; a kialakult helyzetben az euróövezetbe való belépés feltételeinek teljesülésétől egyébként is távol áll Magyarország.

Itt megjegyzendő, hogy az Eurobarometer adatai szerint a magyar lakosság kétharmados többsége támogatná az euró átvételét, és az üzleti szereplők között is erős az euróövezetbe való belépés támogatottsága. A kormánypolitika azonban a nemzeti szuverenitás eszközeként (és talán szimbólumaként) tekint a valuta ügyére. Így viszont féltő, hogy önkéntes fiskális szigor híján a magyar gazdaság tartósan inflációsabb marad, mint az európai mag. A térségi átlagnál jóval nagyobb arányú államadósságunk finanszírozási költsége is egyre több.

Összességében tehát a magyar inflációs többlet jelensége rávilágít olyan problémahalmazra, amelyre az érintettek ellentétes érdekei, a kialakult helyzet belső ellentmondásai, a döntési helyzetben levők külön céljai, stratégiai kérdésekben fennálló társadalmi ambivalenciák miatt hiányoznak a racionális közgazdasági megoldáshoz való eljutás feltételei.

Ám nem azért hiányzik az árstabilitás elérésének hatékony megoldása, mintha ahhoz nem állna rendelkezésre az esetre alkalmazható gazdaságelméleti javaslat, a viszonyainkra alkalmazható releváns élenjáró nemzetközi gyakorlat (best practice). A fejlett és a feltörekvő gazdaságok tapasztalataiból kellő körülményekkel átvehetők megfelelő megoldások, levonhatók figyelmeztetések a kigondolt kormánydöntések lehetséges következményeire vonatkozóan. Így például tudható, hogy az árrögzítések, hatóságiár-szabályozások legfeljebb átmenetileg mérséklék a kimutatott inflációs indexet, ám elnyújtják az inflációs folyamatokat,

sőt, hosszabb távon emelik is az árszintet az üzleti bizonytalanság fokának növekedése és a szükséges szerkezeti váltások késedelmessége révén.

Akkor miért mondható ki, hogy a magyar gazdaságot ért sajátos inflációs sokkra nincs egyszerű és hatásos, közgazdaság-elméletileg megalapozott megoldás? Mert az elvileg hatékony gazdaságpolitikai megoldási csomag kritikus fontosságú rész döntéseket feltételez, mint amilyen az európai közös valuta átvétele, az igen költséges állami mikrogazdasági menedzselés feladása, a bizonytalanságot növelő és a piaci alkalmazkodást rontó kormányzati árintervenciók kivezetése, a gazdasági alkotmányosság helyreállítása. Úgy vélem, ezek lennének szükségesek a tartósan hatékony gazdasági korrekció elvégzéséhez, a hosszú múltra visszatekintő inflációs hajlamunk kikúrálásához. Csakhogy ezek meghozatala aligha valósul meg az adott politikai struktúrában, a fennálló kormányzati konstellációban, a magyar gazdaság mára kialakult szerkezete mellett.

Mire képes a közgazdaságtan ilyen hektikus világban?

A magyar inflációs hullámtól és stagflációs gondoktól elvonatkoztatva is fel kell tennünk a kérdést: ilyen gyors változások idején valóban képes-e érdemi támogatást adni a közgazdaságtan? A megelőlegezett igenlő válaszhoz előbb érdemes rápillantani a diszciplína saját belső átalakulásának pályájára.

A klasszikus gazdaságmódszertani kiindulás szerint, amely Alfred Marshall *Principles of Economics* című, 1890-es munkájában található, a közgazdaságtan „az egyéni és társadalmi cselekvés azon részeivel foglalkozik, amelyek a lehető legszorosabb kapcsolatban állnak a jóléthez szükséges anyagi feltételek megszerzésével és felhasználásával”. Nem igaz tehát az a gyakori kritika, hogy a klasszikusok csak az egyéni racionalitást figyelik, a társadalomtól pedig elvonatkoztatnának. Viszont valóban szokásos viselkedési feltevés a klasszikusok gondolati vagy kvantitatív modelljeiben, hogy az ember önérdeteket követ észszerű módon; a rendelkezésre álló tudása szerint, a lehetőségek számbavétele alapján optimalizálja a jólétet.

Az egyéni racionalitás *a priori* feltételezése viszont kétségtelenül túlzás. Problematisz a marshalli definícióban szereplő jólét (pleasure) definíciója is. Aszerint az egyén jót akar magának, ám másokra is tekintettel, azaz a társadalmi korlátokat betartva, a társadalmi kohéziót megőrizve. A szociológia, majd később a viselkedési közgazdaságtan viszont mást talált, az empiria mást mutat.

Az egyén, aki egyben csoporttag, ennél sokkal bonyolultabb motívumok alapján viselkedik, egyáltalán nem követve a klasszikus gazdaságelméleti feltételezést. Az elméleti modellre épülő várakozásoktól nagyon eltér a valóság, ha az egyén, szervezet, akár az egész politikai osztály mint aktor nem tartja be a közösségi szabályokat, és nem ügyel a társadalmi szövetre. Sőt, mi van akkor, ha a bizonyos egyének és rétegek társadalmi (csoport-)kohéziója éppenséggel másokkal szembeni agresszióra épül? Az elfogadott szociológiai felfogásban – így T. Parsons szellemében – az agresszió a társadalmi normák megsértése. Ám miként értelmezzük azt, ha a feltételezett kooperáció helyett az agresszió maga válik társadalmi normává?

Nem kell itt rögtön társadalmi lázadásra, az alul levők súlyos normasértéseire, a hatalmi elit általi kemény elnyomásra gondolni az agresszió fogalma kapcsán: a világban mindig is, újabban pedig különösen gyakoriak a gazdasági érdekütközések nem-kooperatív megoldási kísérletei. Most különösen sokszor nyilvánul meg a szabadkereskedelemmel szembeni ellenségesség, holott Adam Smith óta a közgazdasági alaptudás része az, hogy az önkéntes csere pozitív összegű játék, vagyis az abban részt vevő felek mindegyike jobban jár vele, mint járna a kereskedelmi ügylet elmaradása, annak megakadályozása esetén. Mégis, aki a gazdasági tömbök közötti mind sűrűbb villongásokat, a gazdasági populizmus érveit hangoztató politikusok számának sokasodását érzékeli, kénytelen konstatálni, hogy ezekben a válságokkal egyébként is megterhelt időkben gyakori az önkéntes („szabad”) kereskedelem, a piaci versenyviszonyok közötti tranzakciók elutasítása, az önző piacvédelem, üzleti elzárkózás, gazdasági nacionalizmus.

És az ilyen esetekben már rég nem azokról a legitim érvekről van szó, amelyek a szabadpiaci elv fenntartása mellett is indokolhatják az új és még törekeny vállalkozások támogatását (infant industry argument), vagy a fejlődő világ sajátos viszonyai miatt joggal ajánlanak korrekciót. Most sokkal inkább olyan időszakba kerültünk, amikor eleve vita folyik arról, hogy él-e még az a fajta globalizáció, amely a nemzetközi méreteket öltő kereskedelmi szabadság működőképes rendjén belül tudott kifejlődni. Jelenleg ugyanis a geopolitikai tömbösödés, a vámháborúk, piacvédelmi akciók, gazdasági szankciók kiterjedésével e korábbi rend megrendülését éljük át (Aiyar & al, 2023).

A befele fordulás, a versenykorlátozás gyakori esetei láthatóan gondot okoznak a kooperatív piacgazdasági rendszerek tényekkel bizonyított hatékonyságának világképén felnőtt gazdasági elemzőknek, akik jól tudják, hogy az önkéntes elzárkózás irányába tett lépés csökkenti a jólétet. Mindkét félnek, de a visszalépést kezdeményezőnek is.

A befele fordulás, a versenykorlátozás gyakori esetei láthatóan gondot okoznak a kooperatív piacgazdasági rendszerek tényekkel bizonyított hatékonyságának világképén felnőtt gazdasági elemzőknek.

Be kell látni, hogy az egyén racionálisan döntő, önérdelmet felismerő és azt szisztematikusan követő (pozitív összeg játszmákat folytató) természete olyan leegyszerűsítés, amely nem szolgálhat biztos elméleti alapként a használható, életközi gazdaságelmülethez. Mint ahogy a profitmaximalizáló vállalat feltevése is csupán kiinduló elméleti hipotézis, semmiképpen nem természeti törvények erejével érvényesülő bizonyosság. És említeni sem nagyon érdemes a klasszikus alapfeltevést arról, hogy az állam csakis és kizárólag a közjó szolgáltatában áll... Természetesen a fenti, szinte naivnak tekinthető hipotézisek már a gazdaságtan klasszikusainál is csak kiindulási pontként szolgáltak, és az alkalmazott közgazdaságtan sokkal árnyaltabban tekint az egyéni, csoportos motívumokra, a közpolitikai döntéshozatalra. Figyelemre méltó, hogy az említett Nobel-emlékdíjas közgazdászok munkásságának

nagy része irányul arra, hogy mélyebb ismeretünk legyen a gazdasági, társadalmi szereplők döntési motívumairól és interakcióinak jellemzőiről.

Ma azonban különös aktualitást kap a kérdés: miként lehet jól dönteni, pláne optimalizálni a bizonytalanságokkal teli világban? Régóta foglalkoztatja a gazdaságelmélet művelőit, hogy miként juthat el az egyén, a csoport, a szervezet, a kormányzat az észszerűen választható jó (azaz céljainak, utilitásainak megfelelő) döntéshez olyan körülmények között, amikor a különféle lehetséges döntési változatok eltérő kockázatokkal járnak (lásd pl. Kay & King, 2022).

Frank Knight ismert definíciója szerint a kockázat a mérhető bizonytalanság. Ám hogyan döntsünk arról, amihez nem rendelhető valószínűség? A dilemmát frappánsan bemutatta J. M. Keynes egy 1937-es cikkében: „egy európai háború kitörése bizonytalan, vagy, hogy mennyi lesz a réz világpiaci ára, vagy a kamatláb húsz év múlva, vagy egy új találmány elavulása, netán a vagyonos osztály helyzete a társadalomban 1970-ben. E kérdések tekintetében nincs olyan tudományos alap, amely alapján kiszámolható valószínűséggel rendelkezhetnénk. Egyszerűen csak nem tudjuk.” (Keynes, 1937).

Nagy horderejű döntések gyakran szélsőséges ismerethiány mellett születnek (vagy szükséges döntések maradnak el), amint azt az akkori amerikai hadügyminiszter, Donald Rumsfeld azóta is sokat idézett sajtónyilatkozata kipoentírozta (2002): „Vannak tudottan tudott dolgok, ezek azok, amelyekről tudjuk, hogy tudunk. Vannak tudottan nem tudott dolgok, amely azt jelenti, hogy tudjuk, hogy vannak olyan dolgok, amelyeket nem tudunk. De vannak nem tudottan nem tudott dolgok is, amelyekről még azt sem tudjuk, hogy nem tudunk róluk”. A szóban forgó nyilatkozat a 2003-as iraki háború előtt hangzott el; az elemzések azonban nem egészen azt mutatják, hogy a politikai döntések ismerethiányos, bizonytalanságokkal teli közegben születtek, mint inkább azt, hogy a döntéshozók a maguk érdekei és nézetei szerint szelektálnak a megszerezhető tudás, információ, adatok között.

Az viszont mégis lényegi megállapítás, amelyet minden gyakorlati döntéshozó sűrűn átél, hogy az adatokkal megtámogatható, előtörténettel rendelkező, ám mégis igen bizonytalan, rizikós vonatkozásokon túl léteznek olyan aspektusok, amelyekről lényegében nincs érdemi ismeret. Balszerencse, jó szerencse – a döntéshozók belül tudják, hogy siker és sikertelenség dolgában mindig van tere a sorsszerűségnek.

Következtetések és javaslatok

A felvillantott vonatkozások látszólag a pesszimista világképet erősítik, mely szerint gyors változások idején, kusza viszonyok között lehetetlen értelmesen dönteni, és a korábbi időkben kiforrott elméletek nem is képesek segítséget nyújtani a döntéshozóknak. Az ilyen nézetek felerősödtek a megelőző nemzetközi pénzügyi válság során, és ismét megjelentek a 2021-től hirtelen kifejlődő, nem várt és aggasztó mértékű globális infláció idején. Mégsem ez itt a konklúzió.

A tényalapú elméletek ilyenkor sem veszítik el relevanciájukat, ám a használt modellösszefüggések valóban aktualitásukat veszthetik. Ám a korábbi történelmi korok tapasztalataihoz, az akkori tanulságokhoz nagyon is érdemes visszanyúlni; tehát éppen ellenkezőleg: a megelőző időben szerzett tapasztalat felelevenítése igenis segítheti a döntéshozót. Továbbá: amikor hirtelen megnő a veszélyszint, vagy legalábbis erősebb lesz a társadalom kockázatérzékelése, akkor még fontosabbá válnak azok az ismert megoldások, amelyekkel mérsékelhető, teríthető a kockázat. Ilyenkor objektíve megnő az igény (és talán a tartós kereslet is) a kockázatot porlasztó pénzügyi termékekre. Ez valójában kedvező fejlemény a pénzügyi közvetítő rendszer, és azon belül a biztosítási ágazat számára.

Azonban a viselkedéstudományi eredmények (és a terepen dolgozók gyakori tapasztalatai) szerint a szakmai profik (bankárok, biztosítók, brókerek) kockázati értékelése mindig eltér az érintettekétől. Már eleve a professzionális intézmények jóléti fogalma gyakran nem releváns az egyes ügyfél számára, aki más gondolatban áll, hogy neki mi a jó. De eltérhet a valóság érzékelése is: az egyén úgy gondolja, hogy „joga van a saját igazságához”. A nyilvánosság szerkezetének mostani megváltozása folytán, különösen a véleménybuborékokra hajlamosító social media uralma következtében nemcsak a tények ismeretében, az egyéni preferenciákban, hanem még a racionalitás ismerveiben is igen tágra nyílnak a rés az ügyfél és a szolgáltató között. Bizony az evidenciára alapuló, tudományos igazság a társadalmi elismertségben alulmaradhat „az interneten olvastam” eredetű nézetekkel szemben.

Az egyéni ismereti szint/értékrend/preferencia nagymértékű szóródása megnöveli a személyre szabott pénzügyi termék fontosságát.

A szakmailag megalapozott tanács eljuttatását nehezíti a hivatalos, főáramlatú tudományosság és azon belül is a mainstream közgazdaságtan már elszenvedett presztízsvesztése. Kormányzati szinten ilyen közhangulatban könnyebbé válik az egyébként továbbra is helytálló tudományos igazságok negligálása és improvizálással való helyettesítése – gyakran félrevezetően a „józan ész” nevében. Az üzleti életben is gyakori a hirtelen változások idején, a megnőtt bizonytalanság hangulatában a megalapozott, adatokkal alátámasztott szakmai álláspont meggyőző képviselője az aggódó, bizonytalan és bizalmatlan partnerekkel szemben. Ilyen közegben a potenciális ügyfélre nézve előnyös ügyletek elfogadtatása is nehezebbé válik.

A helyzettel való higgadt szembenézés azonban ilyen viszonyok között is segít. Az egyéni ismereti szint/értékrend/preferencia nagymértékű szóródása megnöveli a személyre szabott pénzügyi termék fontosságát. Annak kifejlesztési költsége ellentétes, ám e téren valóban új világ nyílik meg előttünk: könnyebbé (és ezáltal olcsóbbá) teszi az adatbőség és az MI. A big data technikáiba való beruházással lezárítható a „méretre készített” kockázatkezelő megoldások megalkotási és tranzakciós költsége. Ezzel együtt a csoporthatás (mintakövetés, nyájösztön) továbbra is erős marad, bonyolítva a social media buborékképző hatásával.

A bizonytalanságtérképezés tényleges nehézségei, a kockázatérzékelésben fennálló nagy eltérések az egyének között, a politikai döntéshozatalban kulcsszerepet játszó főbb ágensek közötti konfliktusos céldifferenciálódás: ezek a körülmények roppant bonyolulttá teszik a megoldások megtalálását országos szinten. A bonyolult problémáknak sok érintettje van, már a valóságérzékelésük és kockázatfogadási szintjük is eltérő, és akkor még nem is kerültek elő az érdekkülönbségek. A migrációs folyamatok, az államhoz fűződő társadalmi várakozások, az infláció általi jövedelemátrendeződések mind olyan összetett, sőt zavaros, „gonosz” probléma-halmazokat képeznek, amelyeknek nincs egyértelmű megoldásuk.

Ezekben az ügyekben is a negatív következmények terítése, porlasztása segíthet, amennyiben sikerül racionális elemzés és érdemi társadalmi vita eljárással során azonosítani a kritikusan érintetteket és azok veszteség-nyereség mérlegeit. Sosem szabad feledni, hogy az érintettek ritkán látják át tisztán saját érdekeiket, különösen hosszabb távon, gyorsan változó referenciamércék esetén („bérillúzió”, „pénzillúzió”, „szuverenitási illúzió”).

El kell-e dobni a régi tankönyveket? Nem! A gazdaságelmélet, pénzügytan klasszikus tételei hosszabb távon érvényesülnek („csodák nincsenek”). A társadalmi intézmények azonban gyorsan változnak, és idővel kicserélődnek az egymást váltó generációk megszerzett evidenciái is. Így a döntési mechanizmusokat folyamatosan igazítani kell, a döntéshozatalban pedig nem a korábbi minta követése, inkább a kontextus megértése segít.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aiyar, Shekhar – Ilyina, Anna, and others (2023). Geoeconomic Fragmentation and the Future of Multilateralism. Staff Discussion Note SDN/2023/001. International Monetary Fund, Washington, DC, <https://doi.org/10.5089/9798400229046.006> Letöltés: 2023.08.29.
- Bod Péter Ákos (2014). Nem szokványos gazdaságpolitikák. Akadémiai Kiadó. ISBN 978 963 9497 4, <https://doi.org/10.1556/9789630598347> Letöltés: 2023.08.29.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2023): The State of Food Security and Nutrition in the World. Rome, FAO. doi.org/10.4060/cc3017en. ISSN 2663-807X (online) <https://www.fao.org/3/cc3017en/cc3017en.pdf> Letöltés: 2023.08.29.
- Kay, John – Mervyn King (2022): Radikális bizonytalanság – Döntéshozatal a számokon túl. Napvilág Kiadó, Budapest
- Keynes J. M (1937): The General Theory of Employment. The Quarterly Journal of Economics, Volume 51, Issue 2, February 1937, pp. 209–223, <https://doi.org/10.2307/1882087> Letöltés: 2023.08.29.
- Rittel, Horst W. J. – Melvin Webber (1973). 'Dilemmas in a general theory of planning,' Policy Sciences 4(2), pp. 155–169 <https://doi.org/10.1007/bf01405730> Letöltés: 2023.08.29.
- Rumsfeld D. H. (2002): DoD News Briefing. February 12.